

Мария Чоролеева

Институт за български език – БАН, София

БЪЛГАРСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЯ И КЛАСИФИКАЦИЯТА НА РЕЧНИЦИТЕ

Abstract: This article presents two classifications of the dictionaries. The first is built on the basis of the manner of presentation of the object of dictionaries – the language and the language units. The second one is hierarchical – according to the degree of complexity of lexicographic conception of different types of dictionaries.

Keywords: lexicography, classification, dictionaries, language, conception, hierarchy

Лексикографията би трябвало да се разглежда като съставена от две тясно свързани части: научна област „теория на лексикографията“ и научно-практическа област – самите речници. Първата част все още е недостатъчно изследвана и често пренебрегвана, а втората – в не малко случаи разглеждана като самодостатъчна и самостоятелна.

Един от най-важните въпроси на теорията на лексикографията е класификацията на речниците. В българската лингвистична литература е писано малко по този въпрос. Най-голямо внимание заслужава класификацията на лексикографските трудове, представена от Т. Бояджиев в труда му *Българска лексикология*, в която той научно обосновава определя видовете речници въз основа на характерните им особености (Бояджиев 2002: 334 – 363). Кр. Чолакова в свои статии за развитието на лексикографията в България също така определя видовете речници (Чолакова 1985: 21 – 25).

Като се опирам на известните класификации, а и на това, което вече съм писала по този въпрос, все пак си позволявам да предложа и по-ново, отличаващо се в известна степен от познатото, виждане за типологията на речниците. Предлагам два вида класификации на речниците, които са изградени върху различни принципи. Първата класификация е близка до известната, класическата, но се построява по по-различен начин и съдържа редица нови моменти. По-особеното и новото в подхода, който предлагам, е, че речниците се разделят на типове чрез установяване на признаците, които ги характеризират. Тези признаци се определят въз основа на начина на представяне на речниковия обект – езика (и съответно – езиковите единици). Всеки тип речник притежава основен, най-характерен различителен признак, който доминира. Едновременно с това се установяват и редица допълнителни признаци, които отделят подтипове в основния тип. Така всеки тип речник се характеризира от комплекс от признаци, сред които един е доминиращ, а останалите са допълнителни и съпътстващи, като те могат да се притежават и от други видове. Въз основа на основните различителни признаци най-често речни-

ците се разделят на типове в бинарна опозиция: тип, притежаващ признака (+) и съответно – тип, непритежаващ признака (–), но са възможни и други комбинации. Представянето на речниците като система въз основа на характеризиращите ги признаци е много важно за теорията на лексикографията и, естествено, за успешното изработване на речниците.

1. Обект на класификацията са лингвистичните речници. Те представят единиците на езика, докато енциклопедичните речници и енциклопедиите описват понятията, назовавани с езикови единици. Основното разделяне на речниците, занимаващи се с езика и неговите единици, трябва да бъде въз основа на признака „специфика на техния обект“, а именно дали това е значението, съдържанието на езиковите единици, или обектът е формата на езика, на езиковите единици. Така предлагам идеята, че най-важно, първостепенно е тяхното класифициране на три групи – речници за значението, съдържанието на езиковите единици (това са тълковните речници), речници за формата на езиковите единици (напр. правописни, правоговорни речници) и речници, разглеждащи както съдържанието, така и формата на езиковите единици (напр. големите тълковни речници, тезаурусите – традиционни и електронни).

2. В зависимост от признака „вид на езиковите единици, които се разглеждат в речника“, лингвистичните речници се разделят на речници, чиито заглавни единици са думите, речници, чиито обект са фразеологичните единици, речници за словосъчетания от различен вид, морфемни речници, словообразователни речници и др.

3. Въз основа на признак „сравняване на езиците“, конкретно – на техните езикови единици, речниците се разделят на сравнителни (двуетични, многоезични) и несравнителни (едноезични). При сравнителните речници единиците на един език се сравняват с единиците на други – един или повече езици.

4. Въз основа на признака „количество на единиците“ всички речници се разделят на малък („джобен“), среден, голям и „тезаурус“, който е най-пълният, включващ „всички“ думи от даден език. Този признак само на пръв поглед изглежда формален, но той е тясно свързан със съдържателните признаци, характеризиращи определените три основни групи речници.

5. Речниците за значението, съдържанието на езиковите единици разделяме на два подтипа: общи и специализирани (наричани още аспекти (Бояджиев 2002: 334 – 363) или специални – традиционно прието название в българската лексикография (Чолакова 1985: 21 – 25)). Признакът, характеризиращ тези подтипове речници, е „многоаспектност, цялостност, пълнота“ и съответно – „едноаспектност, частичност, едностранност“ на представяне на единиците на лексикалната система, както по спецификата на включените единици, така и по начина на разглеждане на лексиката.

6. Към специализираните речници от първия основен тип се отнасят много различни подтипове.

6.1. Въз основа на признак „семантични взаимодействия и взаимоотношения между единиците на лексикалната система“ се отделя подтип специализирани речници, като напр.: речници на синонимите, речници на антонимите и др.

6.2. По признак „специфика на единиците на лексикалната система“, въз основа на който се представят различни части от лексиката, се отделя подтип специализирани речници, като напр.: фразеологични речници, представящи фразеологичните единици на един език, речници на съкращенията, речници, разглеждащи собствените имена и др.

6.3. По признак „време на поява или на използване на езиковите единици“ се отделят речници на новите думи, речници на остарели думи и др.

6.4. Признакът „произход на лексикалните единици – наши, незаети – чужди, заети“ е в основата на отделянето на подтип специализирани речници, като напр.: речници на чужди думи, речници на международната лексика и др.

6.5. По признак „функционално-стилистично специализиране“ на лексиката на националния език се отделят няколко подтипа специализирани речници: подтип речници, към които се отнасят диалектни, жаргонни, терминологични речници, подтип речници, отразяващи езика на писател, на публицистиката, на поезията и др. Някои от тях могат да бъдат характеризирани и ограничени и по признак „време“, т.е. да отразяват такава специализирана лексика през определен период от развитието на обществото.

7. По признак „синхрония – диахрония“ речниците се разделят на съвременни речници, речници за определен период от историята на езика и исторически речници, проследяващи историята на думите. Близко до историческите речници са етимологичните, показващи етимологията на думите и много често представящи в някаква степен и историята, развитието им.

8. С признак „нормативност, книжовност – ненормативност“ се характеризират тип речници, към които се отнасят речници на книжовната лексика, противопоставени на речници, отразяващи както нормативна, така и ненормативна лексика или само на ненормативна лексика – диалектни, жаргонни, просторечие, вулгаризми и др.

9. Редица речници се изработват с образователни цели, за да подпомагат обучението на даден език. Така се обособява тип учебни – неучебни речници по признак „обучение, езикова култура“. Този признак могат да притежават или да не притежават голяма част от посочените по-горе типове речници. Учебните речници са както общи, така и специализирани, но с по-опростена разработка и представяне на семантиката на единиците, т.е. нямат академичен, строго научен характер, който притежават противопоставящите им се в тази опозиция речници. Към учебните речници се отнасят и речници за формата на езиковите единици, например речници на трудностите, на грешките, правописни, правоговорни речници и др.

10. По признак „представяне на единиците на лексикалната система в тяхната смислова връзка и взаимоотношеност“ речниците се разделят на

два вида. При единия вид единиците се подреждат формално, по азбучен ред – азбучни речници; при другия единиците се групират по значение, като се представят обединени по тематични групи, семантични полета и др. – тематични, идеографски речници.

11. По признак „фреквентност“ се определя специализиран вид фреквентни речници, представящи честотата на използване на думите от различни области на лексикалната система. Този признак могат да притежават най-различни по вид, характеризиращи се и с други признаци речници.

Искам да подчертая още веднъж казаното в началото, че всеки речник в характеристиката си може да съдържа комбинация от признаци – един основен (или няколко основни, определящи) и допълнителни, образуващи йерархична структура, въз основа на които се отнася към няколко типа, или, по-точно, образува подтип към основния тип, към който принадлежи. Така например най-често срещаните речници са общите тълковни нормативни азбучни речници.

Речниците от втория основен тип, занимаващи се с формата на езиковите единици, винаги са специализирани.

И така, тази класификация на речниците е изградена според начина на представяне на техния обект – езика и езиковите единици, и определянето въз основа на това на характерните им признаци.

Вторият вид класификация на речниците, която предлагам, е йерархична. Тя е подчинена на съвсем друг принцип – сложността на лексикографската концепция. Речниците трябва да заемат различно място в йерархичната стълбца – според степента на сложност на структурата и съдържанието им и според степента на сложност при представяне на значенията на думите. На първо място в йерархичната класификация на речниците трябва да бъдат поставени речниците за значението, съдържанието на езиковите единици от третия основен тип (т.е. общите тълковните речници). Докато в различните типове други речници се отразява една или друга страна на думите, едно или друго от взаимоотношенията между тях, то в общите тълковни речници фактически се обединяват повече видове речници, като се представят в по-голяма или по-малка степен преди всичко лексикалните значения на думите освен другите им особености. В самите тълковни речници също има йерархична стълбца. С най-голяма степен на сложност и на първо място в йерархията е многотомният тълковен речник – тезаурус, който обхваща в най-голяма степен словното богатство на един език, в който най-богато са отразени всички граматични, стилистични и семантични характеристики на думите, с най-пълно разгръщане на семантичната структура на лексикалните единици и с най-точно и адекватно тълкуване на значенията на думите, обикн. с описателни дефиниции, както и чрез представяне на граматичната, синтактичната и лексикална обусловеност на значенията, различната съчетаемост на думите. Пример за такъв речник с първа степен на сложност е многотомният

Речник на българския език, изработван и в момента от колектив от Секцията за българска лексикология и лексикография на Института за български език при БАН. Следваща степен на сложност притежават всички общи тълковни речници с различен обем и различна пълнота и задълбоченост на представяне на семантиката на включените лексикални единици, като те могат да се отнесат към класове с подстепенни. По-ниска, следваща степен на сложност притежават всички видове специализирани тълковни речници, отразяващи различни части от лексикалната система или различни взаимоотношения на лексемите помежду им. По-долу се разполагат сравнителните, двуезични и многоезични речници. Най-ниско в йерархията са речниците за формата на езиковите единици (например правописните и правоговорните речници), тъй като те се занимават само с формата на думите, а не и с тяхното съдържание. Тази класация е много важна за оценяване на работата на авторите, което трябва да бъде много по-високо при работата върху речниците с първа степен на сложност, тъй като тя изисква много повече ерудираност, опит и усилия. При оценяването на успеха на работата на различните автори на речници, обаче, поради не добре извършен предварителен анализ и недостатъчно познаване на спецификата на лексикографската работа, се подхожда еднакво, например, използват се еднакъв брой точки при атестиране, което довежда до неадекватна и несправедлива оценка и съответно нереално оценяване на научното развитие на авторите.

Като говорим за йерархията на речниците по степен на сложност, не искаме да омаловажаваме работата по едни лексикографски трудове за сметка на други. Значението на един речник без съмнение зависи от конкретните идеи за приложението му, от качествата на концепцията и реализирането му. Естествено, правописният речник е важен при проверка на правописа ни, обратният речник – когато правим изследвания по словообразуване и др. Специализираните тълковни речници имат голямо значение и приложение за уточняване на синонимите, антонимите, фразеологията на дадена дума и др., както и за представяне на лексикалното богатство на езика в разглежданата област. Съответно речниците на чуждите думи, на новите думи, на термините по същия начин дават необходимите сведения за значенията и употребата на този вид думи. Но все пак най-голямо значение и приложение, не може да се отрече, че притежава големият общ тълковен речник – тезаурус, като обхващаш в една или друга степен всички останали речници. На върха на речниковата йерархия трябва да бъде поставен, ако мога така да го нарека, Електронният тезаурус и конкретно, Електронният тезаурус на българския език, в който да бъдат представени всички думи с цялостните им характеристики. Началото му вече е поставено с информационния лингвистичен портал „Инфолекс“ и се надявам в близко бъдеще лексикографите от Института за български език да го развият и цялостно изградят.

ЛИТЕРАТУРА

Бояджиев 2002: Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Наука изкуство, 2002.

Чолакова 1985: Чолакова, Кр. Четиридесет години българска лексикология и лексикография. – *Български език*, 1985, № 1, с. 21 – 25.